

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 7/3 2018 s. 1696-1712, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

ENVERÎ DÎVÂNÎ'NİN MEDÎNE-İ MÜNEVVERE'DE BULUNAN BİR NÜSHASI ÜZERİNE*

Ömer Faruk GÜLER**

Geliş Tarihi: Mayıs, 2018

Kabul Tarihi: Ağustos, 2018

Öz

Biyografik kaynaklarda hayatı hakkında bilgiye rastlanmayan Enverî, XVI. yüzyıl Türk edebiyatı şairlerinden dîvân sahibi bir şahsiyettir. İçerisinde 400'ü gazel olmak üzere çeşitli nazım şekillerinden manzumeler ihtiva eden *Enverî Dîvânı*'nın elde iki nüshası mevcuttur. Nüshalardan birisi, Süleymaniye Kütüphanesinde 07 Tekeli 750 katalog numarası ile kayıtlıdır. Bu nüsha oldukça eksiktir. Tarafımızdan tespit edilen diğer nüsha ise, Medîne'de Ârif Hikmet Bey Kütüphanesinde yer almakta olup *Dîvân*'ın tam nüshası olması bakımından önemlidir.

Enverî Dîvânı'ı üzerinde daha önce bir çalışma yapılmıştır. Ancak çalışmanın yalnızca Süleymaniye Kütüphanesindeki eksik nüsha üzerinden yapılması, hem *Dîvân*'ın tam metninin ortaya konulamamasına sebep olmuş, hem de metin bağlamında birçok hatayı beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda *Dîvân*'ın tam nüshasının bilim dünyasına tanıtılması ayrıca bir öneme sahiptir. Zira nüshalar arasında bir karşılaştırma ile *Dîvân*'ın tenkitli metninin kurulmasına imkân oluşmuştur. Ayrıca *Dîvân*'ın yeniden ele alınması ve söz konusu eksiklikler ile hataların giderilerek, *Enverî Dîvânı*'nın tenkidli neşrinin, Türk edebiyatı tarihine kazandırılması mümkün olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk edebiyatı, Enverî, dîvân, Medîne-i Münevvere.

ON THE A COPY OF ENVERI'S DIVAN LOCATED IN THE MEDINA

Abstract

Enverî who has no information about life in biographical sources, is a 16th century poets of Turkish literature. There are two copies of *Enverî's Dîvân* which contains poems from various poetic forms 400 of which are of ghazal. One of the copy is registered in Süleymaniye Library with 07 Tekeli 750 catalog number. This copy is incomplete. The other copy determined by us is located in *Arif Hikmet Beg Library* in Medîna and is important in that it is a complete copy of *dîvân*.

A study has already been made on the *Enverî's Dîvân*. However, the fact that the *Dîvân* was done only through the missing copy in the Süleymaniye Library, prevented the establish of the full text of the dîvân, but also caused many mistakes. In this direction it is important that the complete copy of the *Dîvân* is introduced to the world of science. Because, with a comparison

* Bu çalışma; 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında Ankara'da Ufuk Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen "Uluslararası Kültür ve Bilim Kongresi (UKBK)"nde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Arş. Gör; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ofarukguler07@gmail.com.

between the manuscripts, it was possible to establish the critical text of *Dîvân*. In addition, it will be possible to reconsider the *Dîvân* and eliminate deficiencies and mistakes and to bring the critical publication of *Enveri's Dîvân* to the history of Turkish literature.

Keywords: Classical Turkish literature, Enverî, Dîvân, Medîna.

Enverî ve Dîvânı

Medîne-i Münevvere'de bulunan Ârif Hikmet Bey Kütüphanesi, Türkçe yazma eserleri barındıran önemli kütüphanelerden birisidir. Osmanlı şeyhülislamlarından “Ârif Hikmet Bey emeklilik yıllarını burada geçirmek arzusuyla bu kütüphaneyi Medîne'ye gelerek bizzat yaptırmış ve İstanbul'da bulunan kitaplarından bir kısmını buraya nakletmiştir.” (Bilge, 1991: 366). Kütüphanede çok sayıda Türkçe yazma eser mevcuttur. M. Şarlı'nın (2001: 100) tespitlerine göre; bunlar tefsir, hadis, fıkıh ve siyer gibi dini eserler ile tarih, coğrafya, edebiyata dair eserlerdir ve bu eserlerden edebiyat ile ilgili olanların sayısı 267'dir. Söz konusu eserler arasında tarafımızdan tespit edilen *Enverî Dîvânı* da bulunmaktadır.

Biyografik kaynaklarda ve şair tezkirelerinde kendisi hakkında bilgiye rastlanmayan Enverî'nin, dîvânında bulunan tarih manzumelerinden yola çıkılarak XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşadığı bilinen şairlerden olduğu söylenebilir.

كتدى ملك عدمه صاچلو امير

Gitdi mülk-i 'ademe Saçlu Emîr (1024 /1615) Enverî Dîvânı: 95b

احمدىك روحنى هر دم شاد ايدہ اول بيزوال

Ahmedin rûhını her dem şâd ide ol bî-zevâl (1024 / 1615) Enverî Dîvânı: 96a

Enverî'nin isminin ve hayatı hakkında bir malumatın tezkirelere / biyografik kaynaklara girmemesinin çeşitli nedenleri olabilir. Bu nedenler arasında, saray çevresinden, edebiyat çevrelerinden uzak kalmış olması ihtimali ile beraber, XVI. yüzyılda yaşamış olması da sayılabilir. Çünkü “XVI. asır, Türk kültürü ve medeniyeti ve buna paralel olarak Türk sanatı ve edebiyatının hızla gelişerek mükemmeli yakaladığı bir dönemdir.” (Şentürk - Kartal, 2016: 326). Fuzûlî, Zâtî, Hayâlî, Bâkî, Yahya Bey, Nev'î ve hatta Muhibbî mahlasını kullanan Kanuni Sultan Süleyman gibi şairlerin bu dönemde yaşamış olmaları, XVI. yüzyılın klasik Türk edebiyatı açısından altın çağ olmasını sağlar. Dolayısıyla dönemin edebi inkişafı içinde Enverî'nin geri planda kalmış olduğu değerlendirilebilir. Bu nedenle şairin hayatı hakkında bilgi sahibi olunabilecek kaynak şimdilik dîvânıdır.

Enverî, 400 gazel, 1 kaside, 2 terkîb-bent, 26 müseddes, 4 muhammes, 1 müstezat, 11 tahmis, 11 rubai, 7 murabba'a, 29 kıta, 7 nazm, 13 müfret, 61 matla olmak üzere toplamda 573

manzumeden oluşan hacimli bir dîvâna sahiptir. Eser, geleneksel tertip özelliklerine göre düzenlendiğinden mürettep bir dîvân olma niteliği taşır.

Henüz iki nüshası mevcut olan *Enverî Dîvânı*'nın nüshalarından birisi Süleymaniye Kütüphanesinde yer alır. Makaleye konu olan diğer nüsha ise, Medîne-i Münevvere'de Arif Hikmet Bey Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Bölümünde kayıtlıdır. Tekeli¹ nüshası oldukça eksik bir nüsha olmakla birlikte, Medîne nüshası dîvânın tam nüshası olması münasebeti ile önemlidir. Bu doğrultuda iki nüshanın karşılaştırılması ve dîvânın tam metninin ortaya konulması gerekir.

Nüshaların Karşılaştırılması

Enverî Dîvânı'nın Tekeli nüshası 1038/ 1629 tarihinde Hasan Bahâyî tarafından istinsah edilmiştir:

*Nüvişte şod be-kalem-i şikeste-i fakîr Hasan eş-şehîr bi-Bahâyî der
evâsıt-ı Şa'bânü'l-mu'azzam sene 1038 (Tekeli, 74b)*

Medîne nüshasının müstensihisi Muhammedü'l-Akçaşehrî, istinsah tarihi ise 1063/ 1652'dir:

*Nüvişte şod be-kalem-i şikeste-i fakîr Muhammedü'l-Akçaşehrî
fî evâyil-i Muharremü'l-harâm sene 1063 (Medîne, 103b)*

Tekeli nüshası, toplamda 74 varaktan oluşur. Nüshanın satır sayısı 19, yazı çeşidi taliktir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, sayfa kenarları siyah mürekkeple cetvelenmiştir. Varak numaraları 1a'dan başlayarak 74b'ye kadar noksansız devam eder. Ancak nüshanın eksik bir muhammesle başlaması ve gazellerdeki noksanlık, numaralandırmanın sonradan yapıldığını gösterir.

Tekeli nüshasının baş ve orta kısmındaki eksiklikler, eserde kopmaların, parçalanmaların olduğunu gösterir. Nüshanın başındaki eksiklikten başka, gazellerin olduğu bölümde de noksanlık vardır. *Kef* (ك) harfinden gazeller devam ederken sonraki varakta *nun* (ن) harfinden gazeller başlar. Bu da gösteriyor ki *lâm* (ل) ve *mim* (م) harfinden gazellerin tamamı ile *nun* (ن) harfinden gazellerin bir kısmı eksiktir. Dîvânın Medîne nüshası ile yapılan karşılaştırmada, Tekeli nüshasında *kef* (ك) harfinden gazellerin eksik olmadığı, *nun* (ن) harfinden gazellerin ise sadece 4 tanesinin eksik olduğu görülmüştür.

¹ Yazının devamında nüshalar, "Tekeli" ve "Medîne" olarak kısaltılacaktır.

Medîne nüshası 103 varaktan oluşur. Bu durum iki nüsha arasında 29 varaklık bir fark olduğunu gösterir. Nüsha 1b'den başlar 103b'de son bulur. Nüshanın aslını bizzat inceleme şansımız olmadığından, fiziksel özellikleri hakkında net bilgiler vermek mümkün olmayacaktır. Medîne nüshasının satır sayısı, Tekeli nüshasında olduğu gibi, 19 olup yazı çeşidi de yine taliktir. Sayfa kenarları ve mısra araları cetvelenmiştir. Nüshada herhangi bir varak numarası olmadığı gibi, kopukluk ya da metnin okunmasını engelleyecek bir tahrip de görülmez. Nüsha oldukça düzenli bir şekilde tertip edilmiştir.

Nüshalar arasındaki şekil benzerlikleri dikkat çeker. Her iki nüshanın satır sayıları, yazı çeşitleri ve başlıkları neredeyse birebir aynıdır. Bunun yanında manzumelerin sayfalara yerleştiriliş şekli ve düzeni de, küçük istisnalar dışında, farksızdır. Bu durum, müstensihlerin ortak bir nüshadan (bu, müellif nüshası da olabilir) nüshalarını istinsah etmiş olabilecekleri yahut daha sonra kaleme alınan Medîne nüshasının (M. 1652) Tekeli nüshasından (M. 1629) istinsah edilmiş olabileceği ihtimallerini düşündürür. Dîvânın, henüz kayıtlarda rastlayamadığımız, müellif nüshasına ulaşıldığında bu durum netlik kazanacaktır.

Medîne nüshası rubâî nazım şekli ile yazılmış bir münacat ile başlar. Herhangi bir başlığı bulunmayan rubâî, aşağıda verilmiştir:

Yâ Rabbi beni mazhar-ı eltâf eyle

Dil bülbülünü vassâf eyle

Tâ safha-i cânda kalmaya jeng-i keder

Mihrünle gönül âyînesin sâf eyle (Medîne, 1b.)

Münacattan sonra kasîde nazım şekli ile 22 beyitten oluşan bir naat vardır. Naatın başlığı; *Der Na't-ı Hazret-i Seyyid-i Kainât ve Hulâsa-i Mevcûdât Aleyhi Efdalü's-salavât*'tır. *Vezni mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* olan kasîdenin matla ve makta beyitleri şöyledir:

Matla:

Olursa lutf u inâyet eger dile yârî

Hemîşe medh-i Rasûl-i Hak ola güftârı (Medîne, 1b.)

Makta:

Hulûs-ı kalb ile geldüm der-i sa'âdetüne

Hulûsdur bitiren her cihânda [...]² (Medîne, 2a.)

² Metinde mısranın son kelimesi eksiktir.

Naatın ardından *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* vezninde 32 beyitlik bir *kıt'a-i kebîre* gelmektedir. Kıtanın matla ve makta beyitleri şöyledir:

Matla:

Bir seher kûşe-i ferâgatde

Dâmenüm almış idi dest-i melâl (Medîne, 2a)

Makta:

Mâh rûyunla mihr ruhsârün

Bulmaya haşr olunca naks u zevâl (Medîne, 3a)

Medîne nüshası rubâî, kaside ve *kıt'a-i kebîre*den sonra musammatlar ile devam eder. İlk musammatlar, biri mersiye türünde olmak üzere iki terkîb-benttir.

İlk terkîb-bent yedişer beyitlik beş bentten oluşur. Sadece dördüncü bentte beş beyit vardır. Terkîb-bendin ilk beyti şudur:

Râh-ı hicrânda aceb midür olursam bî-karâr

Rişte-i ümmîdümü kat' itdi tîg-i intizâr (Medîne, 3a)

Şairin mahlası terkîb-bendin son bendinin beşinci beytinde geçer:

İ'timâd itmeme sana şimden girü ey dehr-i dîn

Enveri'veş günde bir dil-dârı yâr itsen bana (Medîne, 4a)

İkinci terkîb-bent dörder beyitlik beş bentten teşekkül eden bir mersiyedir. Mersiye'nin ilk beyti şöyledir:

Âh kim devr-i denîden feryâd

Eylemez kimseyi hergiz dil-şâd (Medîne, 4a)

Terkîb-bendin mahlas beyti ise aşağıdaki gibidir:

Umaruz Enveri'yâ lutfından

Eyleye rûhına rahmet Mevlâ (Medîne, 5a)

Enveri Dîvânı'nın Medîne nüshasında, Tekeli nüshasında bulunmayan yirmi üç müseddes vardır. Müseddeslerin vasıtaları çift mısra (beyit) olup kafiye düzenleri “aaaaAA-bbbbAA...” şeklindedir. Bu yönüyle müseddeslerin tamamı mütakerrirdir. Medîne nüshasında her ne kadar *fi'l-müseddesât* başlığı altında yirmi altı manzume yer alsada bu manzumelerden üçü terkîb-bent özelliği taşımaktadır. Kafiye düzenleri, “bbbbaa-ccccdd-eeeeff...”şeklindedir.

Yani vasıta beyitleri bentlerden ve birbirlerinden ayrı kafiyededir. Dolayısıyla bu manzumeler, *terkib-bend-i müseddes*, bentleri altı mısradan oluşan *terkib-bent* tir.

Bu konuda Cemal KURNAZ ve Halil ÇELTİK tarafından hazırlanan “Divan Şiiri Şekil Bilgisi” isimli çalışmada, Fuzûlî’nin bir şiiri üzerine yapılan değerlendirme daha aydınlatıcı olacaktır. Değerlendirmede, Fuzûlî’nin bir şiirinin çeşitli kaynaklarda müseddes başlığı altında zikredildiği, ancak incelendiğinde manzumenin *terkib-bent* kafiye örgüsüne (bbbaa, cccdd, eeeff...) sahip olduğu tespit edilip ortaya konulmuştur (bkz. Kurnaz-Çeltik, 2013:308-310). Aşağıda ilk önce 3 *terkib-bend-i müseddes* in ilk iki bentleri, daha sonra seçtiğimiz bazı müseddeslerin ilk bentleri verilmiştir:

Terkib-bend-i Müseddes 1, I-II. Bentler (Medîne, 13a)

Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

I

Âh kim ey pâdşeh-i hüsn ü ân

Olmuş-idi yoluna cânım revân

Lâyık-ı ihsânun olup bir zamân

Lutfun ile olmuş iken şâdmân

Şimdi benim kârımı zâr eyledün

Mihnet ü cevrün bana yâr eyledün

II

Hecrün ile dîdemi giryân idüp

Derdün ile gönlümi nâlân idüp

Aşkun ile sînemi süzân idüp

Âteşümi gamla fîrûzân idüp

Yakdı dili nâr-ı firâkun katı

Zerre kadar eylemedün şefkati

Terkib-bend-i Müseddes 2, I-II. Bentler (Medîne, 14b)

Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

I

İtmesem rûz-ı ezel ol şehden ümmîd-i vefâ

Zerre denlü mihrümi izhâr ider miydüm ana

Olmayaydum mihnet-i aşk ile hergiz mübtelâ

Olmaz idüm fîrkat-i endüha böyle âşnâ

Lutf-ı ümmîdin iderdüm âşnâsı olmadın

Rahm umardum ol tabîbün mübtelâsı olmadın

II

Derd-i hecr-i dil-bere hem-dem olur nâ-kâm olan

Câm-ı bî-iş ü deme mahrem olur nâ-kâm olan

Kâse-lisân-ı cenâb-ı Cem olur nâ-kâm olan

Ben sanurdum ey gönül bî-gam olur nâ-kâm olan

Def'-i gam-çün destüme dil-dâr ile câm almadum

Aglayayın haşr olunca çarhdan kâm almadum

Terkîb-bend-i Müseddes 3, I-II. Bentler (Medîne, 19a)

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

I

II

Niçe bir câm-ı mey-i aşkla evkâr olayum

Cân ile mâyl olup seyr-i gülistâna gönül

Niçe bir derd-i gam-ı cevre giriftâr olayum

Hem-nefes oldı yine bülbül-i nâlâna gönül

Niçe bir mâyl-i cânâne-i gaddar olayum

Yüz tutup hasret ile nâle vü efgâna gönül

Niçe bir bülbül-i şûrîde-sıfat zâr olayum

Mihr idüp bir yüzi gül gonçe-i handâna gönül

Demidür fârig ü âzâde olup dünyâda

Bir iki gün dem-i vuslat diyü handân olmuş

Rişte-i kayd-ı ta'allukdan olam âzâde

Tünd-bâd-ı gam ile sonra perîşân olmuş

Müseddes 2, I. Bent (Medîne, 5b)

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Gitdi safâ-yı hâtıra ehl-i firâkdan

Teşhîs olunmaz oldı adâvet vifâkdan

Düşme hevâ-yı vasla sakın iftirâkdan

Seyr eyle bezm-i halk-ı cihânı irakdan

Tâk-ı zamâne toldı sadâ-yı nifâkdan (Vasîta-Mütekerrir)

Hazz olmaz oldı zemezme-i ittifâkdan

Müseddes 3, I. Bent (Medîne, 6a)

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Fark olunmaz mihrden ey mâh-peyker tal'atün

Âşka sermâye-i sıhhatdür ancak vuslatun

Zerre denlü lutfunı görmez esîr-i fûrkatün
N'ola her gün âşka cevır itmek olsa âdetün
Her gice bir bezmi rûşen eylemekdür niyyetün (Vasıta-Mütekerrir)
Gün gibi hercâ'ısün bildük senün mâhiyyetün
 Müseddes 10, I. Bent (Medîne, 10a)
 Mefâ'ılün mefâ'ılün mefâ'ılün mefâ'ılün
Ne künc-i gamda eşküm gibi ey dil hem-demüm vardur
Ne derd ü mihnet ü gam gibi her dem mahremüm vardur
Ne hicrân zahmına ey cân tabîbi merhemüm vardur
Egerçi zâhirâ şâdem derûnî mâtemüm vardur
Gören şâd oldugum zâhirde sanur âlemüm vardur (Vasıta-Mütekerrir)
Anı bilmez ki taglarca derûnumda gamum vardur
 Müseddes 12, I. Bent (Medîne, 11a)
 Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün
Vâdî-i aşk içinde ey kameti kıyâmet
Hasten olalı gönliüm hiç bulmadı ifâkat
Senden bana irişmez bildüm ki emn ü râhat
Bir hasteyem ki hergiz itmem ümîd-i sıhhat
Bîmâr gözleründen irişdi cânâ âfet (Vasıta-Mütekerrir)
Şimden girü efendi sen sag u ben selâmet
 Müseddes 13, I. Bent (Medîne, 11b)
 Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün
Ümîdüm olmuş iken husrevâ lutf u atâ senden
Safâ-yı vaslun eylerken gönül her dem recâ senden
Dirîga olmadı derdine gitdi hiç revâ senden
Muhassal hâsilum cevır ü cefâdur dâ'imâ senden
Ümîdüm kalmadı şimden girü ey bî-vefâ senden (Vasıta-Mütekerrir)

Ferâgat eyledüm bildüm vefâ gelmez senden

Müseddes 14, I. Bent (Medîne, 12a)

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Sen meleksin kullarun kapunda şeyh u şâbbdur

Hidmetünde halk-ı âlem aşk ile bî-tâbdur

Anun için râh-ı gam başdan başa girdâbdur

Merve hakkı zâhidün sa'y itdügi ol nâbdur

Ka'be'dür kûyun habîbüm kaşlarun mihrâbdur (Vasîta-Mütekerrir)

Mustafâ'sın döstum âşıklarun ashâbdur

Müseddes 20, I. Bent (Medîne, 15b)

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Yiter itdün tahammül bâr-ı hicrânına dil-dârun

Yiter yolunda berbâd eyledün nâmûs ile ârun

Yiter oldu hedef ta'n okına cism-i dil-efkârun

Yiter sad-pâre kıldı bagrını tîgi o gaddârun

Yiter kıldun siper sînen belâsı tîrine yârun (Vasîta-Mütekerrir)

Yiter çekdün cefâsı yayın ey dil ol sitem-kârun

Müseddes 21, I. Bent (Medîne, 16a)

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Mihr-i aşkun fâş olup sînendeki her çâkden

Gitmedi jeng-i keder âyîne-i idrâkden

Cân-ı mesmûma sun ol agzundaki tiryâkden

İtme ruhsârun nihân bu dîde-i nem-nâk[den]

Döstum gel kaçma lutf it âşık-ı gam-nâkden (Vasîta-Mütekerrir)

Âftâbı gör ki hergiz yüz çevirmez hâkden

Enverî Dîvânı müseddeslerden sonra *fi'l-muhammesât* başlığı ile devam eder. Dîvânda dört muhammes vardır. Muhammeslerin ilk üç tanesi ve dördüncü muhammesin ilk iki bendi

Tekeli nüshasında, yine nüshadaki eksiklik nedeniyle mevcut değildir. Muhammesler “aaaaA-bbbbA-...” kafiye örgüsüne sahip olmakla mütekerrirdir. XVI. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış olan *Enverî Dîvânı*'ndaki muhammeslerin kafiye örgüsü, Mustafa ERDOĞAN tarafından aktarılan sayısal verileri destekler niteliktedir. Erdoğan'ın (2002: 47) araştırmasına göre; bu kafiye örgüsüne sahip tespit edilen 180 muhammesin yüzyıllara göre sayısal dağılımı şu şekildedir: XV. yüzyılda 4; XVI. yüzyılda 95; XVII. yüzyılda 13; XVIII. yüzyılda 25; XIX. yüzyılda 43. Sayısal verilerden anlaşılacağı üzere bu kafiye düzeninin en fazla tercih edildiği yüzyıl, %53 oran ile XVI. yüzyıldır. *Enverî Dîvânı*'ndaki dört muhammesin de sözü edilen kafiye örgüsü ile yazılmış olduğu göz önüne alındığında, dîvânın XVI. yüzyıl Türk edebiyatı özellikleri taşıdığı söylenebilir. 5'er bentten oluşan muhammeslerin ilk bentleri şu şekildedir:

Muhammes 1, I. Bent (Medîne, 19b)

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Câna kâr itdi yine derd-i firâkun sûzı

Deşt-i gamda n'ola koparsa figanum tozı

Çarh elden çıkarup ol gül-i dest-âmûzı

N'ola olmazsa bana vuslat-ı dil-ber rûzı

Böyle eyyâm-ı gamun böyle olur nevrûzı (Vasıta-Mütekerrir)

Muhammesin vasıta mısraı, Nef'î ve Azmî-zâde Hâletî dîvânlarının müfretler bölümünde de karşımıza çıkar. Nef'î'de aynen tekrarlanan mısra, Azmî-zâde dîvânında küçük bir farkla “Şöyle eyyâm-ı gamun böyle olur Nev-rûzı” (KAYA, 2017: 651) şeklinde bulunur.

Muhammes 2, I. Bent (Medîne, 19b)

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Fürkat-i dil-bere düşdüm gam ile geçdi günüm

Şeb-i mihnetde yine derhem ile geçdi günüm

Ârzû-yı heves-i perçem ile geçdi günüm

Sanmanuz îde irüp âlem ile geçdi günüm

Halk îd itdi benüm mâtem ile geçdi günüm (Vasıta-Mütekerrir)

Muhammes 3, I. Bent (Medîne, 20a)

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

İşigünde aşk ile hâk eyleyüp cân u teni

Güldürüp ben âşık-ı nâ-şâda her dem düşmeni

Dest-i cevründen halâs itsem aceb mi dâmeni

Arz-ı dîdâr eyleyüp dîvâne itmekden beni

Görmemek yegdür görüp dîvâne olmakdan seni (Vasıta-Mütekerrir)

Muhammes 4, I. Bent (Medîne, 20b)

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Bugün ey dil yine bir şeh-levendün bezmine irdüm

Görüp zencîr-i zülfin akl u sabrun bendini kırdum

Olup dîvânesi aklum yeniden başuma derdüm

Karârım kalmadı ol nev-cüvâna gönlümi verdüm

Yenile âşık oldum eski derdüm tâzelendürdüm (Vasıta-Mütekerrir)

Enverî Dîvânı nüshaları, bu noktadan sonra ortaklık gösterir. Muhammeslerin bitip tahmislerin başladığı bölümde, on bir tahmis yer alır. Gazelleri tahmis edilen şairler; Faizî, Sipâhî, Husrevî, Hüdâyî (2), Şeyhülislam Yahyâ, Fevrî, Sırrî, Fuzûlî ve Ulvî'dir. Şair dîvânında yer alan bir gazelini de tahmis etmiştir. Tahmislerden sonra musammatlar bölümü, yedi murabba ile son bulur.

Musammatların bitiminde, her iki nüshada da *İbtidâ-i Gazeliyyât Fî-harfî'l-Elif* başlığı ile gazeller başlar. Nüshalarda gazeller *elif* harfinden *kef* harfine kadar ortaktır. Yalnızca 4. gazel Medîne nüshasında bir beyit eksiklik ile 4 beyitten oluşur. Tekeli nüshasında *lâm* ve *mim* harfinden gazellerin tamamı ile *nun* harfinden gazellerin bir kısmının bulunmadığı yukarıda zikredilmişti. Devamında dîvânın iki nüshası tekrar birleşir ve dîvânın sonuna kadar nüshalar arasında büyük çaplı bir fark görünmez.

Dîvânda yer alan toplam 400 gazelin beyit sayıları dağılımı şu şekildedir: 10 beyit 2; 8 beyit 2; 7 beyit 9; 6 beyit 32; 5 beyit 355. Beyit sayılarının dîvândaki gazel sayısına göre yüzdelik olarak ifadeleri ise aşağıdaki gibidir:

Gazel Beyit Sayısı	Dîvândaki Gazel Sayısına Oranı
5 Beyit	% 88,75
6 Beyit	% 8
7 Beyit	% 2,25

8 Beyit	% 0,5
10 Beyit	% 0,5

Görüldüğü üzere, divândaki gazeller ekseriyetle beş beyitten oluşur. Bu sayı, XVI. yüzyıl gazellerinde tercih edilen beyit sayıları ile paralellik gösterir. Dolayısıyla XVI. yüzyılın sonlarında kaleme alındığı bilinen *Enverî Dîvânı*'ndaki gazel uzunlukları, Edith Gülçin AMBROS tarafından yapılan çalışmayı destekler. Ambros'un (1999: 393) araştırmalarına göre XVI. yüzyılda gazellerde tercih edilen beyit sayılarının oranları şu şekildedir: 5 beyit %72,3; 6 beyit %18,5; 7 beyit %5,0. Buna göre; XVI. yüzyılda gazel nazım şeklinde en fazla tercih edilen beyit sayısı 5'tir. *Enverî Dîvânı*'ndaki gazellerin genelde beş beyitten oluşması, divânın XVI. yüzyıl özellikleri taşıdığını bir kez daha ortaya koyar.

Divânın gazeller bölümünde Medîne nüshası, Tekeli nüshasından farklı olarak *lâm* harfinden on iki gazel ile devam eder. Ardından *mim* harfinden kırk dört gazel, *nun* harfinden ise dört gazel bulunur. Böylece Medîne nüshasında Tekeli nüshasında olmayan toplam altmış gazelin mevcut olduğu görülür. Aşağıda Tekeli nüshasında yer almayan bazı gazellerin matla ve makta beyitleri verilmiştir:

Gazel 194 (Medîne, 61a)

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Âşıka agyârı yâd itmek cefâdur bilmiş ol

Gırre olma hüsne âlem bî-vefâdur bilmiş ol (Matla)

Bilmedün çün gitdi elden nakd-i hüsniün kıymetin

Enverî kapunda bir kemter gedâdur bilmiş ol (Makta)

Gazel 195 (Medîne, 61a)

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Derd-i hecr-i dil-bere gayet mi vardur ey gönül

Ehl-i aşka bir nefes râhat mı vardur ey gönül (Matla)

Enverî'veş turalım rüşen-dil olmuşsan bugün

Hecc-i Ahmed gibi bir zulmet mi vardur ey gönül (Makta)

Gazel 197 (Medîne, 61b)

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Aldanmaz oldu va'de-i ferdâya cân u dil
İtme ümîd-i vasl ile yârânı münfa'il (Matla)
Âlemde görmek ister isen rûy-ı râhatı
Mir'ât-ı dilden Enverî jeng-i melâli sil (Makta)
 Gazel 205 (Medîne, 63a)

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Gam var gönülde vuslat-ı cânânı n'eyleyem
Bir dem safâ için niçe hirmânı n'eyleyem (Matla)
Tutdı cihânı gün gibi âsâr-ı şöhretüm
Şimden girü ya defter-i divânı n'eyleyem (Makta)
 Gazel 209 (Medîne, 63b)

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Hazz ider görse o şeh hecriyle nâ-şâd olduğum
İstemez derd-i gam-ı aşkından âzâd olduğum (Matla)
Eyler ebnâ-yı zamân nazmıyla kesb-i ma'rifet
Bildiler ey Enverî fennümde üstâd olduğum (Makta)
 Gazel 212 (Medîne, 64a)

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Cânumuz vuslat-ı cânâna fedâ eyleyelüm
Derdden kurtulalum def'-i belâ eyleyelüm (Matla)
Enverî gibi gezüp kûy-ı harâbâtı müdâm
Câm-ı aşkı içelim zevk u safâ eyleyelüm (Makta)
 Gazel 215 (Medîne, 64b)

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
Kesal viridi varup sayd olduğun ağyâra sultânım
Gerekmez zevk-i vaslun âşık-ı gam-h'âra sultânım (Matla)
İşitmiş va'de-i vaslun rakîbe derd-nâk olmuş

Bu derdi çâre yokdur Enverî inkâra sultânunum (Makta)

Gazel 248 (Medîne, 70a)

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Bîgâneler gelüp soralar hâlümüz bizüm

Ol cân tabîbi sormadı ahvâlümüz bizüm (Matla)

Vasl olmamız mukarrer idi nakd-i cânla

Olmasa Enverî eger ihmâlümüz bizüm (Makta)

Gazel 252 (Medîne, 70b)

Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Ey dil gam-ı yârun sürelüm zevk ü safâsın

Çarh-ı felegün çekmeyelim bâri cefâsın (Matla)

Heçr ile görünmezse n'ola gözüme dünyâ

Ey Enverî kanı o kara gözli cefâsın (Makta)

Gazeller tamamlandığında *Enverî Dîvânı*'nın her iki nüshası bir müstezat, dört tarih kıtası, on rubai, yirmi üç mukatta'a, yedi nazm, on üç müfret ve altmış bir matla ile devam eder ve istinsah kaydıyla son bulur.

Sonuç olarak, XVI. yüzyıl şairlerinden Enverî'nin dîvân metninin tarafımızdan tespit edilen Medîne nüshası ile tam olarak ortaya konulması, Türk edebiyatı tarihine katkı sağlanması açısından önemlidir. Bu nüsha, dîvânın tenkitli metninin kurulmasına da imkân sağlayacaktır. Yeni nüshanın ışığında *Enverî Dîvânı*'nın toplamda 103 varak, 573 manzume ve 2979 beyitten oluştuğu bilgisine ulaşılmaktadır. Bu vesile ile Türkiye dışındaki kütüphanelerin Türk edebiyatı tarihi açısından önemi bir kez daha vurgulanmalıdır.

Kaynaklar

Açıkgöz, N. (2017). *Riyâzî, Riyâzî 'ş-şu 'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0> (Erişim: 02.11.2017)

Akkuş, M. (2018). *Nef'i Dîvânı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 06.06.2018)

- Ambros, E. G. (1999). “Osmanlı Gazelinin Uzunluğunda Görülen Gelişmeler: 16. Yüzyılda Durum”, *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*, (haz: Mehmet Kalpaklı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilge, M. L. (1991). “Arif Hikmet Kütüphanesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s. 366-367. İstanbul, TDV Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ. (1988). “Şeyhülislam Arif Hikmet ve Medîne-i Münevvere’de Kurduğu Kütüphane”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXX, s. 111-129. Ankara.
- Devellioğlu, F. (2013), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK.
- Dilçin, C. (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Donuk, S. (2016). *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmâil Belîğ’in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân’ı*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Enverî, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi 07 Tekeli 750.
- Enverî, *Dîvân*, Medîne Nüshası.
- Eraslan, K. (1993). *Ali Şir Nevâyî - Mîzânü’l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*, Ankara: TDK.
- Erdoğan, M. (2002). *Türk Edebiyatında Muhammes*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Gölpınarlı, A. (2000). *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- İpekten, H. (2008). *Eski Türk Edebiyatı: Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İpekten, H. - İsen, M. vd. (1988). *Tezkirelere Göre Dîvân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: KTB Yayınları.
- İsen, M. (1994). *Kühü’l-ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Özyurt Ofset Matb.
- Kaya, B. A. (2017). *Azmî-zâde Hâletî Dîvânı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> (Erişim:06.06.2018)
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi (2014). *Tezkiretü’ş-şuarâ*, I-II, haz. İbrahim Kutluk, Ankara: TTK.
- Köksal, M. F. (2003). “Enverî”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. 3, s. 351. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kurnaz, C. – Çeltik, H. (2013). *Dîvân Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Kurnaz, C. – Tatçı, M. (2001). *Ümmî Dîvân Şairleri ve Enverî Dîvânı*, Ankara: MEB.
- Mehmed Süreyya, (1996). *Sicill-i Osmanî*, I - IV, haz. Nuri Akbayır, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Mehmet Tahir Efendi [Bursalı], (1972). *Osmanlı Müellifleri*, I – III, haz. İsmail Özen-Fikri Yavuz, İstanbul: Meral Yayınları.
- Muallim Naci (2009), *Lûgat-i Nâci*, Ankara: TDK.
- Redhouse, Sir J. W. (2006). *Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Saraç, M. A. Yekta (2014), *Klasik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Savran, Ö. (2014). “Enverî ve Dîvânı”, *Selçuk Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Dergisi*, S. 12 (1-2), s. 539-546.

- Savran Ö. (2015). *Enverî Dîvânı*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Solmaz, S. (2009). *Ahdî, Gülşen-i Şuarâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10731,agmpdf.pdf?0> (Erişim: 08.12.2017)
- Steingass, F. J. (2005), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sungurhan, A. (2017). *Beyânî, Tezkiretü 'ş-şuarâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55835,beyani-tezkiresipdf.pdf?0> (Erişim: 05.10.2017)
- Şarlı, M. (2001). “Medîne-i Münevvere'deki Ârif Hikmet Bey Kütüphanesinde Bulunan Edebiyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler”, *İlmi Araştırmalar*, S. 11, s. 99-112, İstanbul.
- Şentürk, A. A. – Kartal, A. (2016). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tuman, M. N. (2001), *Tuhfe-i Nailî*, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Extended Abstract

The manuscripts in Turkish which form the classical Turkish literature are in the libraries in other countries in addition to the libraries in Turkey. Especially, the libraries of the countries which were inside the borders of Ottoman State at once are rich in terms of those manuscripts in Turkish. As the manuscripts in Turkish in those libraries have been found and presented to the science world, the limits of Turkish literature will continue to be enlarged and reshaped. One of the libraries containing Turkish manuscripts is Arif Hikmet Bey Library in Medina.

Arif Hikmet Bey who was one of the sheikh al-Islam, personally made this library to be constructed in Medina when he came and he donated some books he had to the library. In addition to the religious works like prophetic biography, hadith and Islamic law, there are many Turkish manuscripts in the library related with the literature, geography and history. Among them, number of the manuscripts on the literature is 267 according to the determinations of Mahmut Şarlı. The *Dîvân (Collected Poems)* of Enverî who is one of the poets of Turkish literature in 16th century is among these manuscripts.

There is not any information on Enverî in the collections of poet biographies or other biographic sources, but according to the historical poems in his *Dîvân*, he lived during the end of 16th century and first quarter of 17th century. The *Divan* of *Enverî* consists of 573 poems in total, including 400 gazelles, 1 eulogy (qasîde), 2 terkîb-bend, 26 museddés, 4 muhammes, 11 tahmis, 7 murabba, 11 rubaie, 29 quatrains, 7 verses, 13 mufret and 1 mustezad and 61 matla. Since the work was arranged according to the traditional dîvân characteristics, it has the features of a rearranged dîvân.

We have two copies of *Enverî's Dîvân* at hand. One of them is in Turkey and the other is in Medina. The copy in Turkey is in Süleymaniye Library with the catalogue number of “07 Tekeli 750”. The copy in Medina, on the other hand, is in the Library of Arif Hikmet Bey that was mentioned above. The copy in Turkey of the *Dîvân* that is the “Tekeli copy” is a copy with many missing parts. Thus, there are serious missing sections either in the beginning part or the part of “gazelles”. Therefore, the copy starts with a muhammes that is not complete. In the part of the gazelles, the gazelles at the section of “lâm” and “mim” wholly and the gazelles in the section of “nun” were partially missed. The copy was copied on two columns as 19 lines. Total number of leaves is 74. According to the information to be gained from the copying record, the copying time of the Tekeli copy is 1038/1629 and the copyist was Hasan Bahâyî.

The Medina copy of the *Enverî Dîvân* has an important aspect due to its completeness. The copy starts with an invocation in the form of rubaie verse. It continues with a eulogy in the form of *qasîde* verse. In the gazelles part of the copy, there is not any missing part. The Medina copy was also written down on two columns as 19 lines like Tekeli copy. But the number of leaves, unlike the other copy, is 103. Thus, there is a difference of 29 leaves between the two copies. Despite non-presence of a number of the leaves in the copy, there is not any missing leaf among them. The copy starts with 1b and ends with

103b. According to the copy record, the copy was written in 1063/1652, the copyist was Muhammedü'l-Akçaşehrî.

There are similarities among the copies in terms of their forms. The number of lines, fonts and headings of both copies were almost exactly the same. Besides, the manner to place the poem into the leaves and their order are also almost exactly the same except for some minor differences. Thus, it is considered if the copyists copied from the same copy (it might be the copy of the author) or the one to be copied later that is the Medina copy (1652 A.D.) was copied from the Tekeli copy (1629 A.D.). This will be clarified when we reach the author copy of the *Dîvân* that was not found in the records, yet.

The length of the couplet of the gazelles in the *Dîvân* is one of the matters to be considered. Since, 355 of 400 gazelles consist of five couplets. It indicates that *Enveri's Dîvân* has the characteristics of 16th century Turkish literature. Besides, according to the researches, the number of the couplets in the gazelles during 16th century in divans is 72,3% as the one to be preferred most.

The complete presentation of the Medina copy of the *Enveri's Dîvân* that is the complete copy, by the author is important in terms of its contribution to Turkish literature. This copy is also important for its contribution to the establishment of the critical text of the *Dîvân*. It was concluded that the *Enveri's Dîvân* consists of 103 leaves, 573 poems and 2979 couplets with reference to the new copy. By this opportunity, the importance of the libraries which are out of Turkey for Turkish literature must be emphasized once more.